
John Locke

Prevedel Božidar Kante

Ni nobenih prirojenih praktičnih načel;

Tretje poglavje

§ 1

ČE te spekulativne maksime, o katerih smo govorili v zgornjem poglavju, nimajo dejanskega univerzalnega soglasja v vsem človeštvu, kakor smo dokazali tam, je še veliko bolj očitno glede *praktičnih načel*, da jim *umanjka univerzalni sprejem*; in mislim, da bo težko najti primer kakšnega moralnega pravila, ki bi se lahko potegovalo za tako splošno in pripravljeno soglasje kot *Kar je, je* ali bi bilo tako očitna resnica kot *Nemogoče je za isto stvar, da je in da ni*. S čimer je razvidno, da so še bolj oddaljena od naziva prirojena kot druga in je dvom, da so prirojeni vtisi v duh, o teh moralnih načelih močnejši kot o drugih. S tem sploh ni dvoma o njihovi resnici. So enako resnična, čeprav ne enako razvidna. Te spekulativne maksime nosijo s seboj svojo lastno razvidnost, toda moralna načela zahtevajo razmišljanje in razpravo in nekaj vaje duha, da bi odkrili gotovost njihove resnice. Niso odprte kot naravne črke/znaki, vtisnjeni v duh, ki bi morali biti, če kaj takega obstaja, nujno vidni sami od sebe in biti nedvomni s svojo lastno lučjo in znani vsakemu človeku. Vendar to ni okrnitev njihove resnice in gotovosti, nič bolj kot resnice ali gotovosti, da so trije koti trikotnika enaki dvema pravima kotoma, ker ni tako razvidna kot *Celota je večja od dela* niti tako primerna, da z njo soglašamo na prvi mah. Utegne zadostovati, da je ta moralna pravila mogoče dokazati in je torej naša lastna zmota, če ne pridemo do nekega njihovega poznavanja. Toda nevednost, ki jo veliko ljudi ima o njih, in počasnost soglasja, s čimer jih sprejemajo drugi, sta jasna dokaza, da niso prirojene in take, da se ponujajo pogledom ljudi brez raziskovanja.

i Prevod dela Johna Locka, *An Essay Concerning Human Understanding*, Peter H. Nidditch (ed.), Oxford: Clarendon Press, 1975, str. 65–103.

§ 2

Ali obstajajo kakšna taka moralna načela, o katerih vsi ljudje soglašajo, se sklicujem na vsakega, ki je bil zgolj zmerno podkovan v zgodovini človeštva in je pogledal v dalj onstran dima svojega lastnega dimnika. Kje je tista praktična resnica, ki je univerzalno sprejeta brez dvoma ali vprašanja, kot bi moralo biti, če bi bila prirojena? *Pravičnost* in spoštovanje pogodb, to je tisto, o čemer *se zdi, da večina ljudi soglaša*. To je načelo, za katerega se misli, da sega k razbojniškim gnezdnom in k združbam podležev; in tisti, ki so šli dlje k temu, da so se znebili same humanosti, obdržijo vero in pravila pravičnosti drug do drugega. Priznam, da sami izobčenci to počnejo med sabo, vendar ne da bi te sprejemali kot prirojene zakone narave. Udejanjajo jih v praksi kot pravila primernosti znotraj svojih lastnih skupnosti, vendar ni mogoče dojeti, da se oklepa pravice kot praktičnega načela tisti, ki dela pošteno s svojimi tovariši cestnimi razbojniki in hkrati ropa ali ubije prvega častnega človeka, ki mu pride na pot. Pravica in resnica sta skupna vez družbe in zato morajo celo izobčenci in roparji, ki prekinejo z vsem svetom poleg sebe, obdržati vero in pravila enakosti med seboj, sicer ne morejo držati skupaj. Toda ali bi kdorkoli rekel, da imajo tisti, ki živijo s sleparjenjem in ropanjem, prirojena načela resnice in pravice, ki jih dopuščajo in z njimi soglašajo?

§ 3

Nemara bodo opozarjali, da *tih*a *privolitev njihovega duha soglaša s tistim, čemur oporeka njihova praksa*. Odgovarjam, *prvič*, da sem vselej mislil, da so dejanja ljudi najboljši interpreti njihovih misli. Ker pa je gotovo, da sta praksa večine ljudi in nekateri odprti poklici ljudi bodisi podvomili ali zanikali ta načela, ni mogoče vzpostaviti univerzalne privolitve (čeprav bi jo moali iskati zgolj med odraslimi ljudmi), brez katere ni mogoče sklepati, da so prirojena. *Drugič*, zelo nenavadno in nerazumno je predpostaviti prirojena praktična načela, ki se končajo zgolj v kontemplaciji. Praktična načela, izpeljana iz narave, so tu zaradi delovanja in morajo ustvariti ustreznost dejanja, ne zgolj spekulativno soglasje z njihovo resnico, sicer jih je zaman razlikovati od spekulativnih maksim. Narava je, priznam, postavila v človeka željo po sreči in odpor do bede: to sta res prirojeni praktični načeli, ki (kot morajo praktična načela) še naprej nenehno delujeta in vplivata na vsa naša dejanja, ne da bi nehali: ta načela je mogoče opaziti pri vseh osebah in v vseh dobah, stalno in univerzalno, vendar so to nagnjenja poželenja po dobrem, ne pa vtisi resnice v razum. Ne zanikam, da obstajajo naravna stremljenja, vtisnjena v duh ljudi in da od samih prvih primerov čutov in zaznavanja obstajajo nekatere stvari, ki so jim prijetne, in druge, ki so ji nedobrodošle, nekatere stvari, h katerim so nagnjeni, in druge, ki se jim izogibajo, vendar to ne naredi nič za prirojene znake v duhu, ki naj bi bili načela vednosti, uravnavajoč našo prakso. Taki naravni vtisi v razum so tako daleč od tega, da bi bili s tem potrjeni, da je to argument proti njim, kajti če bi obstajali kaki znaki, ki ji je narava vtisnila v razum kot načela vednosti, si ne bi mogli kaj, da jih ne bi zaznavali kot nenehno de-

lujoče v nas in da vplivajo na našo vednost, kot zaznavamo tiste druge na voljo in poželenje, ki nikoli ne nehajo biti stalni izviri in motivi vseh naših dejanj, h katerim nas, to nenehno čutimo, močno silijo.

§ 4

Drug razlog, ki me spravlja v dvom glede kakršnegakoli prirojenega praktičnega načela, je, da mislim, *da ni mogoče predlagati nobenega moralnega pravila, od katerega človek ne bi mogel upravičeno zahtevati neki razlog*, kar bi bilo popolnoma smešno in nesmiselno, če bi bila prirojena ali toliko kot samorazvidna, kar bi vsako prirojeno načelo moralo nujno biti in ne bi potrebovalo nobenega dokaza za potrjevanje njegove resnice niti želelo kakršnegakoli razloga, da bi dobilo svojo odobritev. Za tistega, ki bi po eni strani spraševal ali po drugi strani skrbel za to, da bi dal neki razlog, *zakaj ni mogoče, da ista stvar je in je ni*, bi se mislilo, da nima zdravega razuma. Ta propozicija nosi s seboj svojo lastno luč in razvidnost in ne rabi nobenega drugega dokaza. Tisti, ki razume termine, soglaša z njo zaradi nje same ali pa ga sicer nikoli ne bo nič zmožno prepričati, da bo to storil. Toda ali bi morali tisto najbolj neomajno pravilo morale in temelj vse družbene vrline *Drugim bi morali delati, kar si sami želimo, da bi drugi delali nam* predlagati komu, ki ga prej nikoli ni slišal, vendar je zmožen razumeti njegov pomen? Ali ne bi mogel brez kakršnegakoli nesmisla vprašati zakaj? In ali ne bi bil tisti, ki ga je predlagal, zavezan, da mu prikaže njegovo resnico in razumnost? Kar jasno kaže, da ni prirojeno, kajti če bi bilo, si ne bi niti želelo niti sprejelo nobenega do-kaza, vendar potrebuje (vsaj takoj, ko je slišano in razumljeno), da je sprejeto in da se z njim soglaša kot nepobitno resnico, o kateri človek nikakor ne more dvo-miti. Tako da je resnica vseh teh moralnih pravil očitno odvisna od nekega druge-ga njihovega antecedenta, iz katerega morajo biti izpeljana, kar se ne bi moglo zgoditi, če bi bila bodisi prirojena bodisi toliko kot samorazvidna.

§ 5

To, da bi se ljudje morali držati svojih dogovorov, je gotovo veliko in nezani-kljivo pravilo v morali, vendarle pa, če bi kristjana, ki ima sodbo o sreči in bedi v drugem življenju, vprašali, zakaj mora človek držati svojo besedo, bo kot *razlog* dal tole: ker Bog, ki ima moč večnega življenja in smrti, to od nas zahteva. Toda če bi vprašali *Hobbsovega* privrženca, bi odgovoril: ker to zahteva javnost in te bo *Leviathan* kaznoval, če tega ne storiš. Če pa bi vprašali kakega od starih *poganskih* filozofov, bi odgovoril takole: ker bi bilo nečastno, pod človekovim dostojanstvom in v nasprotju z vrlino, z najvišjo popolnostjo človeške narave, če bi storili drugače.

§ 6

Od tod izvira velika raznolikost mnenj glede moralnih pravil, ki ji gre najti med ljudmi, v skladu z različnimi vrstami sreče, ki jih pričakujejo ali pa jih predlagajo

samemu sebi, da bi jih dosegli, kar se ne bi moglo zgoditi, če bi bila praktična načela prirojena in neposredno vtisnjena v našega duha z božjo roko. Priznavam, da je eksistenca Boga na tako mnogo načinov očitna in poslušnost, ki mu jo dolgujemo, tako skladna z lučjo razuma, da velik del človeštva priča o zakonu narave, vendar mislim, da mora biti dopuščeno, da utegne večje število moralnih pravil prejeti od človeštva zelo splošno privolitev, ne da bi bodisi poznalo bodisi dopuščalo resnični temelj moralnosti, ki je lahko zgolj volja in zakon Boga, ki vidi ljudi v temi, ima v svojih rokah nagrade in kazni in dovolj moči, da pokliče na zgovor najbolj domišljavega kršitelja. Kajti Bog je z neločljivo vezjo povezal skupaj *vrline* in javno srečo in naredil njuno udejanjanje nujno za ohranitev družbe in vidno *dobrodejno* za vse, s katerimi ima opraviti vrli človek; ne gre se čuditi, da bi moral vsakdo ne zgolj dopustiti, temveč priporočiti in poveljevat ta pravila drugim, iz izpolnjevanja katerih je gotov, da bo požel prednost zase. On utegne zaradi interesa kot tudi iz prepričanja vzklikati, da je sveto tisto, ki če je enkrat poteptano in profanirano, on sam ne more biti niti srečen niti varen. To, čeprav ničesar ne odvzema od moralne in večne obveznosti, ki jo ta pravila očitno imajo, vendarle kaže, da zunanje priznanje, ki jim ga ljudje dajejo s svojimi besedami, ne dokazujejo, da so prirojena načela: ne, ne dokazuje niti tega, da ljudje privolijo vanje notranje v svojem lastnem duhu kot neprekršljiva pravila svoje lastne prakse, ker ugotavljamo, da lastni interes in prijetnosti tega življenja povzročijo, da jih mnogi ljudje zunanje priznavajo in odobravajo celo tedaj, ko njihova dejanja zadostno dokazujejo, da zelo malo upoštevajo zakonodajalca, ki je predpisal ta pravila, niti pekla, ki ga je predpisal za kaznovanje tistih, ki jih kršijo.

§ 7

Kajti če ne bomo v javnosti dopuščali preveč iskrenosti izpovedim večine *ljudi*, temveč bomo sodili, da so njihova dejanja interpreti njihovih misli, bomo ugotovili, da ljudje nimajo *nobenega* takega notranjega čaščenja teh pravil, niti tako *popolnega prepričanja o njihovi gotovosti* in obveznosti. Veliko načelo morale *Drugim delaj, kar terjaš, da delajo tebi* je bolj priporočeno kot udejanjeno. Toda kršitev tega pravila ne more biti večji greh/hiba od norosti učiti druge, da ni *nobenega* moralnega pravila niti obveznosti; to bi bilo v nasprotju s tistim interesom, ki se mu ljudje žrtvujejo, ko ga kršijo sami. Morda bo *vest* tista, ki nas bo silila zadrževati take kršitve in bo tako ohranjena notranja obveza in veljava pravila.

§ 8

Čemur odgovarjam, da ne dvomim, da utegne mnogo ljudi, ne da bi bilo to zapisano v njihovih srcih, na enak način, kot pridejo do vednosti drugih stvari, priti do privolitve v večje število moralnih pravil in biti prepričani o njihovi obveznosti. Drugi lahko tudi pridejo do enakega mnenja s pomočjo svoje izobrazbe, družbe in običajev svojih dežel, ki bo, *kakorkoli že pridobimo prepričanje, rabilo za to, da*

bo poglalo v delovanje vest, ki ni nič drugega, kot zgolj naše lastno mnenje ali sodba o moralni pravilnosti ali izprijenosti naših lastnih dejanj. Če pa je vest dokaz prirojenih načel, utegnejo biti prirojena načela tudi nasprotja teh prirojenih načel, saj nekateri ljudje z enakim nagnjenjem vesti opravljajo tisto, čemur se drugi izogibajo.

§ 9

Vendar ne morem razumeti, kako bi katerikoli *človek* mogel kdajkoli *prekršiti* ta *moralna pravila z zaupanjem in mirnostjo*, če bi bila prirojena in vtisnjena v naš duh. Poglejte zgolj vojsko, ki ropa neko mesto, in kakšno je spoštovanje ali občutenje moralnih načel ali kakšen je očitek vesti za vse nasilje, ki ga povzročajo. *Ropanje, umori, posilstva* so razvedrila ljudi, osvobojenih kazni in cenzure. Ali niso obstajali celotni narodi in narodi najbolj civiliziranih ljudi, med katerimi je bilo izpostavljanje njihovih otrok in to, da so jih puščali na poljih, da so umirali zaradi pomanjkanja ali divjih zveri, praksa, ki so jo tako malo obsojali ali o njej imeli pomisleke, kot njihovo spočetje. Ali jih ne v nekaterih deželah še vedno dajejo v isti grob z svojimi materami, če umrejo ob porodu ali pa se jih znebijo, če domnevni astrolog razglasi, da so rojeni pod nesrečno zvezdo? In ali ne obstajajo kraji, ko ob določeni starosti ubijejo ali izpostavijo svoje starše sploh brez kakršnegakoli kesanja? V delu Azije bolnega, ko za njegov primer menijo, da je obupen, nesejo ven in ga položijo na zemljo, preden je mrtev in ga pustijo tam, izpostavljenega vetru in vremenu, da pogine brez pomoči ali *usmiljenja*. (α) *Med Mingrelijanci, ljudmi, ki izpovedujejo krščanstvo, je običaj, da svoje otroke pokopljejo žive brez pomislekov*, (β) *obstajajo kraji, kjer pojedjo svoje lastne otroke*, (γ) *na Karibih ponavadi skopijo svoje dečke, da bi se zredili in jih potem pojedli*. (δ) In *Garcilasso de la Vega* nam pripoveduje o ljudstvu v *Peruju*, kjer so običajno redili in jedli otroke, ki so jih dobili od svojih ženskih ujetnic, ki so jih v ta namen imeli kot konkubine in ko je bilo obdobje plodnosti mimo, so ubili tudi same matere in jih pojedli, (ε) *vrline, s katerimi so Tououpinambosi* verjeli, da zaslužijo raj, sta bili maščevanje in pojesti obilje svojih sovražnikov, (ζ) *sploh niso imeli imena zas boga, Lery, str. 216. Nobenega priznavanja boga, nobene religije, nobenega čaščenja, str. 231. Svetniki, ki so kanonizirani med Turki, preživljajo življenje, ki ga ne moremo povezovati z zmernostjo. Pomemben odlomek v tej zadevi, iz Voyage of Baumgarten, ki je knjiga, na katero ne naletimo vsak dan, bom navedel obširno, v jeziku, v katerem je napisana: Ibi (sc. prope Belbes in Aegypto) vidimus sanctum unum Saracenicum inter arenarum cumulos, ita ut ex utero matris prodiit nudum sedentem. Mos est, ut didicimus Mahometistis, ut eos, qui amentes et sine ratione sunt, pro Sanctis colant et venerentur. Insuper et eos qui cum diu vitam egerint inquinatissimam, voluntariam demum paenitentiam et paupertatem, sanctitate venerandos deputant. Ejusmodi verò genus hominum libertatem quandam effrænem habent, domos quas volunt intrandi, edendi, bibendi, et quod majus est, concumbendi; ex quo concubitu, si proles secuta fuerit, sancta similiter habetur. His ergo hominibus, dum vivunt, magnos exhibent honores;*

mortuis verò vel templa vel monumenta extruunt amplissima, eosque contingere ac sepelire maximæ fortunæ ducunt loco. Audivimus hæc dicta et dicenda per Interpretem à Mucrolo nostro. Insuper sanctum ilium, quem eo loci vidimus, publicus apprimè commendari, eum esse Hominem sanctum, divinum ac integritate præcipuum; eo quod, nec fæminarum unquam esset, nec puerorum, sed tantummodo asellarum concubitor atque mularum. Peregr. Baumgarten, I. 2. c. 1. str. 73. Več istovrstnega, ki zadeva te plemenite svetnike med *Turki*, lahko vidimo pri *Pietru de la Valli* v njegovem pismu z dnem 25. januarja 1616. Kje so potem tista prirojena načela pravice, usmiljenja, hvaležnosti, enakosti, čistosti? Ali, kje je tisto univerzalno soglasje, ki nam zagotavlja, da obstajajo taka prirojena pravila? Umori v dvobojih, ko jih je moda naredila častne, so storjeni brez grižnje vesti: ne, v mnogih krajih je nedolžnost v tem primeru največja sramota. In če se ozremo po tujini, da bi videli, kakšni so ljudje, bomo odkrili, da se kesajo na enem mestu, da so storili ali opustili, za kar so drugi na drugem mestu menili, da zaslužijo.

§ 10

Tisti, ki bo skrbno pregledal zgodovino človeštva in se ozrl daleč naokrog na razna človeška plemena in ravnodušno pregledal njihova dejanja, bo zmožen zadovoljiti samega sebe s tem, da je z muko imenovati kako načelo morale ali misliti *pravilo vrline* (izključena so zgolj tista, ki so absolutno nujna, da držijo skupaj družbo, ki so običajno tudi zanemarjena med različnimi družbami), ki ni ne vem kje *prezrto* in ki ga na splošen način obsojajo *cele družbe* ljudi, ki jih vodijo praktična mnenja in pravila življenja, nasprotna drugim.

§ 11

Tu bodo nemara ugovarjali, da ni nikakršen argument, da *pravilo ni znano, ker je prekršeno*. Priznavam, da je ugovor dober, kjer ga ljudje, čeprav zakon kršijo, vendar ne zavračajo, kjer strah pred sramoto, cenzuro ali kaznijo nosi znak nekakšnega spoštovanja, ki ga ima zanj. Vendar ni mogoče pojmiti, da bi *celoten narod* ljudi moral *javno zavrni* in se odreči tistemu, za kar vsakdo od njih, gotovo in nezmotljivo, ve, da je zakon, ker se tako mora zgoditi tistim, ki ga imajo naravno vtisnjenega v duha. Možno je, da lahko imajo ljudje *pravila morale*, za katera v svojih zasebnih mislih ne verjamejo, da so resnična zgolj zato, da bi obdržali reputacijo in cenjenje med tistimi, ki so prepričani o njihovi obveznosti. Vendar si ni mogoče zamišljati, da bi celotna družba ljudi morala javno in po lastni izjavi zavračati in zavreči pravilo, ki v svojem lastnem duhu ne bi mogli, da ne bi bili nezmotljivo gotovi, da je zakon, niti biti nevedni, da vsi ljudje, s katerimi imajo opraviti, vedo, da je tak. Zato pa mora vsakdo od njih pričakovati od drugih vse zaničevanje in odvratnost, ki gre nekomu, ki izpoveduje, da nima humanosti; na nekoga pa, ki zamenjuje znane in naravne mere pravičnega in napačnega, ni mogoče gledati kot na izrecnega sovražnika njihovega miru in sreče. Katerokoli

praktično načelo, ki je prirojeno, si ne more kaj, da ne bi bilo znano vsakomur, da je pravično in dobro. Zato je malo manj kot protislovje predpostavljati, da bi morale celotne nacije ljudi tako v svojih izpovedih kot praksi enodušno in univerzalno lagati o tem, o čemer z najbolj nepremagljivo evidenco vsakdo od njih ve, da je resnično, pravilno in dobro. To je dovolj, da nam zadosti, da za nobeno praktično pravilo, ki je kjerkoli univerzalno in z javno privolitvijo ali dopuščanjem prekršeno, ne moremo predpostavljati, da je prirojeno. Vendar lahko k odgovoru na ta ugovor dodam še nekaj.

§ 12

Prekršitev pravila, pravite, ni nikakršen argument, da je pravilo neznano. Priznam, toda *splošno dopuščeno kršenje pravila kjerkoli*, pravim jaz, *je dokaz, da ni prirojeno*. Na primer, vzemimo katerokoli od teh pravil, ki so najbolj očitne izpeljave iz človeškega razuma in prilagodljiva naravnim nagnjenjem največjega dela ljudi in se jih zgolj najmanjše število ljudi drzne zanikati ali nepremišljeno dvomiti o njih. Če lahko o kateremkoli razmišljamo, da je naravno vtisnjeno, mislim, da nobeno ne more imeti primernejše pravice, da je prirojeno, kot tole: *Starši, varujte in ljubite svoje otroke*. Ko torej rečete, da je to prirojeno pravilo, kaj s tem mislite? Bodisi da je to prirojeno pravilo, ki ob vsaki priliki vzbudi in usmerja dejanja ljudi, bodisi da je resnica, ki jo imajo vsi ljudje vtisnjeno v svoj duh in ga zato poznajo in z njim soglašajo. Vendar v nobenem od teh pomenov, ni prirojeno. *Prvič*, da ni načelo, ki vpliva na dejanja vseh ljudi, sem dokazal s prej navedenimi primeri, niti nam ni treba iskati tako daleč, kot sta *Mingrelija* ali *Peru*, da bi odkrili primerke takega zanemarjanja, zlorabe, odklanjanja in uničevanja svojih otrok, niti gledati na to, kot kaj več kot na brutalnost nekaterih divjih in barbarških narodov, ko se spomnimo, da je bila običajna in neobsojena praksa med *Grki* in *Rimljani*, da so brez usmiljenja in kesanja izpostavljali svoje nedolžne otroke. *Drugič*, da je to prirojena resnica, ki jo poznajo vsi ljudje, je tudi zmotno, kajti *Starši, varujte svoje otroke*, je tako daleč od prirojene resnice, da sploh ni nobena resnica, temveč je zapoved, ne pa propozicija in torej ni zmožna resnice ali neresnice. Da bi omogočili privolitev vanjo kot resnično, jo je treba preoblikovati v nekako tako propozicijo, kakršna je naslednja: *Dolžnost staršev je varovati svoje otroke*. Toda to, kaj je dolžnost, ni mogoče razumeti brez zakona, niti ni mogoče poznati ali predpostavljati zakona brez zakonodajalca ali brez nagrade in kazni, tako da ni mogoče, da bi moralo biti to ali katerokoli praktično načelo prirojeno, *to je*, vtisnjeno v duha kot dolžnost, ne da bi predpostavljali, da so *ideje* Boga, zakona, obveznosti, kazni, onstranskega življenja, prirojene. Kajti to, da kazen v tem življenju ne sledi kršitvi tega pravila in zato nima moč zakona v deželah, kjer mu splošno dovoljena praksa nasprotuje, je samo na sebi razvidno. Vendar so te *ideje* (ki morajo biti vse prirojene, če naj bo tako karkoli kot dolžnost) tako daleč od tega, da bi bile prirojene, da ni nobenega študiotnega in premišljujočega človeka, še manj vsakega, ki se rodi, v katerem naj bi jih našli jasne in razločne. In to, da ena od njih, za katero se od vseh drugih zdi najbolj verjetno, da je prirojena,

to ni (mislim na *idejo* Boga), mislim, da se bo v naslednjem poglavju izkazalo zelo razvidno vsakemu premišljujočemu človeku.

§ 13

Iz tistega, kar je bilo rečeno, tako mislim, lahko varno sklenemo, da za *katerokoli praktično pravilo, ki je na kateremkoli kraju splošno in z dopuščanjem kršeno, ne moremo domnevati, da je prirojeno*, kajti ni mogoče, da bi morali ljudje brez sramu ali strahu zaupljivo in mirno kršiti pravilo, za katerega si ne morejo kaj, da očitno ne bi vedeli, da ga je postavil Bog in bi gotovo kaznovali njegovo kršitev (kar morajo, če bi bilo prirojeno) v meri, ki bi omogočila zelo slabo kupčijo kršitelju. Brez take vednosti človek nikoli ne bi mogel biti gotov, da je karkoli njegova dolžnost. Nevednost ali dvom o zakonu, upanja, da se bomo izognili vednosti o ali moči zakonodajalca ali podobno, utegnejo povzročiti, da ljudje popustijo trenutnemu poželenju; vendar naj vsakdo vidi napako in šibo ob njej in s kršitvijo ogenj, ki ga je pripravljen kaznovati, skušajoče zadovoljstvo in roko vsemogočnega, vidno dvignjeno in pripravljeno, da se maščuje (kajti to se mora zgoditi, kjer je katerakoli dolžnost vtisnjena v duha), in potem mi povejte, ali je za ljudi s tako perspektivo, tako gotovo vednostjo, kot je ta, mogoče nesmotrno in brez predsodka kršiti zakon, ki ga nosijo s seboj v neizbrisnih značajih in ki strmi v njihov obraz, medtem ko ga kršijo? Ali lahko ljudje, hkrati ko čutijo v sebi vtisnjene edikte vsemogočnega zakonodajalca, z zaupanjem in veseljem prezirajo in s svojimi nogami gazijo svoje najbolj svete prepovedi? In naposled, ali bi bilo možno, da medtem ko neki človek odkrito kljubuje temu prirojenemu zakonu in najvišjemu zakonodajalcu, bi morale vse priče, da, celo voditelji in vladarji ljudi, ki polno v enakem smislu čutijo tako zakon kot zakonodajalca, molče gledati skozi prste, ne da bi izpričevali svoj odpor ali pa na to metali najmanjšo krivdo? Načela dejanj so res nastanjena v poželenjih ljudi, vendar so ta tako daleč od prirojenih moralnih načel, da če bi jim pustili, da se popolnoma razmahnejo, bi ljudi privredla do sprevrčanja celotne morale. Moralni zakoni so postavljeni kot uzda in omejitev teh pretiranih želja, in tega ne morejo izpolniti drugače kot z nagradami in kaznimi, ki bodo pretehtale zadovoljstvo, ki bi ga kdorkoli predlagal zase pri kršenju zakona. Če bi bilo torej karkoli vtisnjeno v duh vseh ljudi kot zakon, bi morali vsi ljudje imeti neko gotovo in neizbežno vednost, da bo neka gotova in neizbežna kazen spremljala njegovo kršitev. Kajti če bi ljudje lahko bili nevedni o ali pa bi dvomili o tem, kaj je prirojeno, potem bi vztrajanje in poudarjanje prirojenih načel ne imelo nobenega smisla; ta sploh ne zagotavljajo resnice in gotovosti (za kateri gre), toda ljudje so v enakem negotovem, plavajočem stanju tako z njimi kot brez njih. Prirojeni zakon mora spremljati očitna nedvomna vednost o neizbežni kazni, dovolj veliki, da naredi kršitev zelo nezaželeno, razen če ne predpostavljajo tudi prirojenega evangelija. Tukaj se ne bom motil, kot da zato, ker zavračam prirojeni zakon, mislim, da ni nobenih drugih kot pozitivnih zakonov. Obstaja velika razlika med prirojenim zakonom in zakonom narave; med nečem, vtisnjenim v našega duha pri samem nastanku, in nečem, kar ne poznamo,

vendar lahko pridemo do vednosti o tem z uporabo in zaradi vprege naravnih zmožnosti. In menim, da enako puščajo na cedilu resnico tisti, ki naletijo na nasprotne skrajnosti, in bodisi potrjujejo prirojeni zakon bodisi zanikajo, da obstaja zakon, ki ga je mogoče spoznati z lučjo narave, to je, brez pomoči pozitivnega razodetja.

§ 14

Razlika, ki obstaja med ljudmi v njihovih praktičnih načelih, je tako očitna, da mi, tako mislim, ni treba reči ni več, da bi pokazal, da bo nemogoče najti kakršnakoli moralna pravila s tem znakom splošnega soglasja. Dovolj je, da kdo sumi, da je domneva o takih prirojenih načelih zgolj mnenje, sprejeto po mili volji, kajti tisti, ki tako zaupljivo govorijo o njih, so tako varčni, da *bi nam povedali, katera so ta načela*. To bi bilo lahko upravičeno pričakovati od tistih ljudi, ki močno poudarjajo to mnenje in daje priložnost, da ne zaupamo bodisi njihovi vednosti bodisi dobrohotnosti, ki so razglašajoč, da je Bog vtisnil v duh ljudi temelje vednosti in pravila življenja, vendarle zelo malo naklonjeni informiranju njihovih sosedov ali miru človeštva, saj jim ne pokažejo, katera med raznimi mnenji so tista, ki odvrčajo ljudi. Toda če bi res obstajala kaka taka prirojena načela, ne bi bilo nobene potrebe po njihovem učenju. Če bi ljudje odkrili, da so take prirojene propozicije vtisnjene v njihov duh, bi jih bili zlahka zmožni razlikovati od drugih resnic, ki so se jih potem naučili in jih iz njih izpeljali in ne bi bilo nič manj lahko kot vedeti, kaj in koliko jih je. Ne bi moglo biti večjega dvoma o njihovem številu, kakršen je o številu naših prstov in potem je verjetno, da bi jih bil vsakršen sistem pripravljen našteti. Toda ker si nihče, kakor vem, doslej ni drznil dati njihovega seznama, ne moremo kriviti tistih, ki dvomijo o teh prirojenih načelih, ker nam celo oni, ki od ljudi zahtevajo, da verjamejo, da take prirojene propozicije obstajajo, ne povedo, kaj so. Zlahka je predvideti, da če bi morali različni ljudje različnih sekt skrbeti, da bi nam dali seznam tistih prirojenih praktičnih načel, bi zapisali zgolj taka, ki so primerna njihovim posebnim hipotezam in bi ustrezale podpori naukom njihovih partikularnih šol ali cerkev: očiten dokaz, da ni nobenih takih prirojenih resnic. Ne, velik del ljudi je daleč od tega, da bi v sebi samih našli taka prirojena moralna načela; z zanikanjem svobode človeštvu in s tem, da delajo ljudi za nič drugega kot zgolj stroje, ne odvezemajo zgolj prirojenih, temveč vsakršna moralna pravila in ne puščajo možnosti, da bi verjeli v kako tako pravilo, tistim, ki ne morejo razumeti, kako je lahko kakršnakoli stvar, ki ni svobodni agent, zmožna zakona. In na tej podlagi morajo nujno zavrniti vsa načela vrline tisti, ki ne morejo združiti *morale* in *mehanizma*, ki ju ni mogoče zlahka pomiriti ali uskladiti.

§ 15

Ko sem to napisal, sem bil obveščen, da je moj lord *Herbert* v svoji knjigi *De Veritate* nakazal ta prirojena načela; vprašal sem ga za svet in upal, da bom v človeku s tako veliko duhovitostjo našel kaj, kar bi me na tej točki utegnilo zadovoljiti

in zaključiti mojo raziskavo. V njegovem poglavju *De instinctu naturali*, str. 76, izd. 1656, sem naletel na teh šest znakov njegovih *notitiæ Communes*, 1. *Prioritas*. 2. *Independientia*. 3. *Universalitas*. 4. *Certitudo*. 5. *Necessitas*, to je, kot jo razlaga, *faciunt ad hominis conservationem*. 6. *Modus conformationis*, to je *Assensus nullâ interpositâ morâ*. In na poznejšem koncu svoje male razprave *De Religione Laici* o teh prirojenih načelih pove tole: *Adeo ut non uniuscujusvis Religionis confinio arcentur quæ ubique vigent veritates. Sunt enim in ipsâ mente cœlitâs descriptiæ nullisque traditionibus, sive scriptis, sive non scriptis, obnoxie*, str. 3. In, *Veritates nostræ Catholicæ, quæ' tanquam indubia Dei effata in foro interiori descripta*. Ko je tako dal znake teh prirojenih načel ali skupnih pojmov in zatrdil, da jih je v duh ljudi vtisnila božja roka, nadaljuje, da bi jih zapisal, ti pa so naslednji: 1. *Esse aliquod supremum numen*. 2. *Numen illud coli debere*. 3. *Virtutem cum pietate conjunctam optimam esse rationem cultûs divini*. 4. *Resipiscendum esse à peccatis*. 5. *Dari præmium vel poenam post hanc vitam transactam*. Čeprav dopuščam, da so to jasne resnice in take, če so pravilno razložene, da se racionalne bitje le stežka izogne temu, da z njimi soglaša, vendar mislim, da je on daleč od tega, da bi dokazal, da so to prirojeni vtisi in *Foro interiori descriptæ*, kajti moram si dovoliti pripomniti:

§ 16

Prvič, da teh pet propozicij ali niso vse ali pa jih je več kot tistih skupnih pojmov, ki jih je v našega duha zapisal božji prst, če bi bilo razumno verjeti, da je bila sploh kakšna tako zapisana. Obstajajo še druge propozicije, ki imajo celo po njegovih lastnih pravilih ravno tako pravico biti tako prvotne in ravno tako sprejete za prirojena načela kot vsaj nekatere od teh petih, ki jih našteva, *namreč*, *Delajte, kar si želite, da bi delali vam* in morda nekaj sto drugih ob dobrem premisleku.

§ 17

Drugič, da vseh njegovih znakov ni najti v vsaki od njegovih petih propozicij, *namreč* njegov prvi, drugi in tretji znak se sploh ne ujema z nobeno od njih, prvi, drugi, tretji, četrti in šesti se slabo ujemajo z njegovo tretjo, četrto in peto propozicijo. Kajti poleg tega, da nas zgodovina mnogih ljudi, ne, celotnih narodov, uči, da so dvomili ali niso verjeli v nekatere ali vse, sam ne morem uvideti, kako je lahko tretja, *namreč*, *Da je vrlina, združena z usmiljenjem, najboljše čaščenje Boga*, prirojeno načelo, ko je tako težko razumeti ime ali zvok besede *vrlina* in je podvržena tako veliki negotovosti v svojem pomenu ter se o stvari, za katero stoji, tako močno razpravlja in jo je težko poznati. In zato to ne more biti nič drugega kot zelo negotovo pravilo človeške prakse in rabi zgolj zelo malo za vodenje naših življenj in ga je zato zelo neprimerno določiti za prirojeno praktično pravilo.

§ 18

Obravnavajmo to propozicijo v njenem pomenu (saj je smisel, ne pa zvok tisti, ki je in mora biti načelo ali skupen pojem), *to je, Vrlina je najboljše čaščenje Boga*, je namreč zanj najbolj sprejemljiva, ki bo – če za *vrlino* štejemo, kot je to najbolj običajno – tista dejanja, ki jih v skladu z različnimi mnenji več dežel imamo za hvalevredne, propozicija, tako daleč od tega, da bi bila gotova, da ne bo resnična. Če bi *vrlino* imeli za dejanja, skladna z božjo voljo ali s pravilom, ki ga predpisuje Bog, ki je resnično in edino merilo vrline, ko je vrlina uporabljena, da pomeni tisto, kar je po svoji lastni naravi prav in dobro, potem bo ta propozicija *Da je vrlina najboljše čaščenje Boga* najbolj resnična in gotova, vendar zelo malo uporabna v človekovem življenju, saj ne bo pomenila nič več, kot *namreč, Da je Bog zadovoljen z delovanjem, ki ga zapoveduje*; človek lahko gotovo ve, da je resnična, ne da bi vedel, kaj je tisto, kar Bog dejansko zapoveduje in tako je tako daleč od vsakršnega pravila ali načela svojih dejanj, kot je bil prej. Mislim pa, da bodo le redki imeli propozicijo, ki ne pomeni nič več od tega, *namreč, Da je Bog zadovoljen z delovanjem, ki ga zapoveduje*, za prirojeno moralno načelo, zapisano v duh vseh ljudi (kakorkoli resnično in gotovo že utegne biti), ker nauči tako malo. Kdorkoli dela tako, bo imel razlog za razmišljanje, da je na stotine propozicij, prirojenih načel, ker jih je mnogo, ki imajo ravno tako dober naziv kot ta, da bi bile sprejete kot take, ki jih še nihče nikoli ni postavil v rang prirojenih načel.

§ 19

Niti ni veliko bolj poučna četrta propozicija, (*namreč*) *Ljudje se morajo pokesati svojih grehov*, dokler se ne določi, katera so tista dejanja, ki so mišljena kot grehi, kajti beseda *peccata* ali grehi, je postavljena, ko je to običajno, da pomeni na splošno slaba dejanja, ki bodo pritegnila kazen na tiste, ki jih delajo; kakšno veliko načelo morale je lahko to, ki nam pove, da nam bi moralo biti žal in da bi morali s tem nehati, kar nam bo prineslo nesrečo, ne da bi vedeli, katera so tista posebna dejanja, ki bodo to storila? Res je, to je zelo resnična propozicija in je ustrezna, da bi si jo vbili v glavo in sprejeli tisti, za katere se domneva, da so jih naučili, katera dejanja vseh vrst *so grehi*; vendar si je mogoče zamisliti, da niti ta niti prejšnja nista prirojena načela niti nista kakorkoli uporabni, če bi bili prirojeni, razen če ne bi bili v duh ljudi vtisnjena partikularna merila in meje vseh vrlin in grehov in bi bila prirojena načela tudi tista, o katerih, tako mislim, gre zelo dvomiti. In zato menim, da bi se zdelo stežka mogoče, da bi Bog moral vtisniti načela v duh ljudi z besedami, ki imajo negotov pomen, kakršni sta *vrline* in *grehi*, ki med različnimi ljudmi stojijo za različne stvari. Ne, ne more se domnevati, da se to sploh dogaja s pomočjo besed, ki so v teh načelih zelo splošna imena in jih ni mogoče razumeti, če ne poznamo partikularij, ki jih obsegajo. In v praktičnih primerih je treba merila vzeti iz vednosti o samih dejanjih in iz njihovih pravil, povzetih iz besed in pred poznavanjem imen, ta pravila pa mora človek poznati ne glede na to, katerega jezika se je kakorkoli po naključju naučil, bodisi angle-

ščine bodisi japonščine, ali pa če se sploh ni naučil nobenega ali če ni nikoli razumel rabe besed, kot se zgodi v primeru gluhih in nemih ljudi. Ko bo prepoznano, da ljudje, ki ne poznajo besed ali jih niso naučili zakonov in običajev njihove dežele, vedo, da je del čaščenja Boga, da ne ubiješ drugega človeka, da nimaš stikov z več kot eno žensko, da ne povzročaš splava, da ne izpostavljaš otrok, da od drugega ne jemlješ, kar je njegovega, čeprav si to želiš zase, temveč nasprotno, rešiš in zadovoljiš njegove potrebe in kadarkoli si storil nasprotno, se moraš pokesati, ti mora biti žal, in moraš skleniti, da tega ne boš več počel. Ko pravim, da bo dokazano, da vsi ljudje dejansko poznajo in dopuščajo vsa ta in tisoč drugih takih pravil, od katerih vsa sodijo pod ti dve splošni besedi, ki sta bili uporabljeni zgoraj, *namreč pod virtutes et peccata, pod vrline in grehe*, bo več razlogov za dopuščanje, da so ta in podobna pravila splošni/skupni pojmi in praktična načela, saj bo naposled univerzalno soglasje (če bi kaj takega bilo glede moralnih načel) o resnicah, o katerih je poznavanje mogoče pridobiti drugače, le stežka dokazalo, da so prirojene, kar je vse, za kar se borim.

§ 20

Tu niti ne bo kaj pomembno, če ponudimo tisti zelo pripravljen, vendar ne zelo bistven odgovor, (*namreč*) *da utegnejo prirojena načela zatemniti* in naposled *povsem ponositi duh ljudi z izobrazbo in običaji* ter s splošnim mnenjem tistih, med katerimi živimo. Zatrjevanje teh načel, če je resnično, povsem odstranjuje argument univerzalnega soglasja, s katerim se poskuša dokazati to mnenje o prirojenih načelih, razen če ne bi tisti ljudje mislili, da je razumno, da bi se njihova zasebna prepričanja ali prepričanja njihove stranke morala izdajati za univerzalno soglasje, stvar, ki se je ne počne redko, ko ljudje, ki domnevajo, da so oni sami edini mojstri pravega razuma, zavržejo glasove in mnenja ostalega človeštva kot nevredna upoštevanja. In potem je njihov argument naslednji: Načela, ki jih vse človeštvo dopušča za resnične, so prirojena; tista, ki jih dovoljujejo ljudje pravega razuma, so načela, ki jih dopušča vse človeštvo; mi in tisti, ki so naših misli, smo ljudje razuma, zato soglašamo, da so naša načela prirojena, kar je zelo lep način argumentiranja in bližnjica do nezmotljivosti. Kajti sicer bi bilo zelo težko razumeti, kako obstajajo nekatera načela, ki jih vsi ljudje dejansko priznavajo in z njimi soglašajo, pa vendarle ni nobenega od teh *načel*, ki jih iz duha mnogih ljudi *izbriše pokvarjen običaj in slaba izobrazba*, kar pomeni reči, da jih vsi ljudje dopuščajo, vendar pa jih veliko ljudi zanika in se z njimi ne strinja. In res nam bo predpostavka takih prvih načel le malo rabila za naš namen, mi pa bomo ravno toliko v zadregi z njimi ali pa brez njih, če bi jih lahko kaka človeška sila, kakršna so volja naših učiteljev ali mnenja naših tovarišev, v nas spremenila ali povzročila njihovo izgubo. In kljub vsemu temu bahanju s prvimi načeli in naravno lučjo, bomo ravno tako v temi in negotovosti, kot če sploh ne bi bilo nobene take stvari, saj je enako, če nimamo nobenega pravila in takega, ki bi se od vsepovsod skrivilo, ali pa med raznimi in nasprotnimi pravili ne bi vedeli, katero je pravo. Vendar kar zadeva prirojena načela, si želim, da bi ti ljudje povedali, ali jih je mogoče ali

pa ne z izobrazbo in običajem zamegliti ali izbrisati: če jih ne moremo, bi jih morali enako najti v vsem človeštvu in morajo biti jasno v vsakem človeku, če pa jih lahko spremenijo naključna pojmovanja, jih moramo potem najti najbolj jasne in razločne najbliže izviru, v otrocih in nepismenih ljudeh, ki so prejeli najmanj vtisov tujih mnenj. Ti naj zavzamejo tisto stran, ki jo želijo; gotovo bodo odkrili, da ni združljiva z vidnim stanjem stvari in vsakdanjim opazovanjem.

§ 21

Zlahka priznavam, da obstaja veliko število *mnenj*, ki jih ljudje različnih dežel, izobrazbe in temperamentov sprejemajo in se jih oklepajo *kot prvih in nedvomnih načel, za mnoga od katerih*, tako zaradi njihove nesmiselnosti kot tudi nasprotovanja drug drugemu, *ni mogoče, da bi morala biti resnična*. Vendar pa so vse te propozicije, kakorkoli že oddaljene od razuma, ponekod tako svete, da se bodo ljudje, ki imajo dober razum v drugih pogledih, prej ločili od svojega življenja in česar koli njim najljubšega, kot pa si dovolili dvomiti ali drugim preizpraševati njihovo resnico.

§ 22

To je tisto, kakorkoli čudno že utegne biti, kar vsak dan potrjuje izkustvo in se morda ne bo zdelo tako čudovito, če pogledamo *načine* in korake, *kateri* so to povzročili, in kako se lahko dejansko zgodi, da *nauki*, ki so bili izpeljani iz nič boljšega izvira, kot je praznoverje dojilje ali avtoritete starke, lahko sčasoma in s soglasjem sosedov *zrastejo do dostojanstva načel* v religiji ali morali. Kajti tisti, ki pazijo (kot pravijo), da bi bila načela dobra za otroke (in malo je tistih, ki nimajo zanje nabor takih načel, v katere verjamejo), vcepljajo v brezskrben, vendar še vedno v razum brez predsodkov (kajti prazen papir sprejema vsakršne črke) tiste nauke, ki bi jih otroci obdržali in izpovedovali. Te nauke jih učijo takoj, ko so zmožni kakršnegakoli dožemanja in še vedno takrat, ko rastejo, ki jim jih potrjujejo bodisi z očitnim izpovedovanjem bodisi tihim soglasjem vsi, s katerimi imajo opraviti, ali vsaj tisti, o katerih modrosti, vednosti in usmiljenju si ustvarijo neko mnenje, tisti, ki nikoli ne dopuščajo, da bi bile te propozicije omenjene drugače, temveč kot osnova in temelj, na katerem gradijo svojo religijo ali običaje; tako pridejo do reputacije nedvomnih, samorazvidnih in prirojenih resnic.

§ 23

K čemur lahko dodamo, da ko *ljudje*, tako poučeni, zrastejo in preiščujejo o svojem lastnem duhu, tam ne morejo najti ničesar starejšega od teh mnenj, ki so jih učili, preden je njihov spomin začel vzdrževati register njihovih dejanj ali zapisovati čas, ko se jim je pojavila katerakoli nova stvar, in zato nimajo nobenih predsodkov do *sklepa, da so bile tiste propozicije, o katerih vednosti ne morejo najti v sebi nobenega izvira, gotovo vtis Boga in narave na njihovega duha* in da jih ni naučil nihče drug. Jih vzdržujejo in se jim podrejajo, kot se mnogi svojim

staršem, z globokim spoštovanjem, ne zato, ker je to naravno, niti otroci tega ne delajo tam, kjer niso tako naučeni, temveč zato, ker so bili vselej tako naučeni in nimajo nobenega spomina o začetku tega spoštovanja, mislijo, da je to naravno.

§ 24

To se bo zdelo zelo verjetno in se bo domala neizogibno zgodilo, če pogledamo naravo človeštva in konstitucijo človeških zadev, kjer *večina ljudi ne more živeti, ne da bi uporabili svoj čas v dnevnem delu svojih poklicev niti imeti mirnega svojega duha brez nekaterih temeljev ali načel, na katera oprejo svoje misli*. Stežka je kdo, ki bi bil tako nestanoviten in površen v svojem razumu, ki ne bi imel nekaterih spoštljivih propozicij, ki so zanj načela, na katerih temeljijo njegova dokazovanja in s katerimi sodi o resnici in neresnici, o pravici in krivici; nekaterim manjka veščina in prosti čas, drugim nagnjenje, nekatere pa so poučili, da jih ne bi smeli preučevati; malo je takih, ki ne bi izpostavljali svoje nevednosti, lenosti, izobrazbe ali prenagljenosti, da *bi jih sprejeli z zaupanjem*.

§ 25

To je očitno primer z vsemi otroki in mladimi; ker pa običaj, večji sili od narave, redko spodleti pri tem, da bi ga častili po božje, kar jih je navadilo, da priklonijo svojega duha in podredijo svoj razum, ni čudno, da odrasli *ljudje*, bodisi zbegani v nujnih zadevah življenja bodisi vneti pri zasledovanju zadovoljstva, *ne* bodo resno sedli, da bi *preučevali svoja lastna načela*, posebej tedaj, ko je eno od njihovih načel, da o načelih ne bi smeli dvomiti. In čeprav bi ljudje imeli čas, zmožnost in voljo, kdo bo domala tisti, ki si bo drznil pretresti temelje vseh svojih preteklih misli in dejanj in se sprijazniti s sramoto, ki bi si jo nakopal, da je bil dolgo časa popolnoma v zmoti in nerazumevanju? Kdo je dovolj trden, da se bo boril z grajo, ki je povsod pripravljena za tiste, ki si drznejo izraziti nesoglasje z sprejetimi mnenji svoje dežele ali stranke? In kje gre najti človeka, ki se lahko potrpežljivo pripravi, da nosi ime muhastega, skeptičnega ali ateista, s katerim se bo gotovo srečal tisti, ki ima najmanjši pomislek o vsakem skupnem/splošnem mnenju? Bolj pa se bo *bal podvomiti o teh načelih*, ko bo zanje mislil, kot misli večina ljudi, da so to standardi, ki jih je Bog postavil v njegovega duha, da bi bili pravilo in temeljni kamen vseh drugih mnenj. Kaj pa ga lahko ovira, da ne misli, da so sveta, ko ugotovi, da so najbolj zgodnje od vseh njegovih lastnih misli in da jih najbolj spoštujejo drugi?

§ 26

Zlahka si je zamisliti, *kako* se tako zgodi, da *ljudje* častijo idole, ki so se oblikovali v njihovem duhu, se spoprijateljujejo s pojmi, s katerimi so bili že dolgo seznanjeni in *vtisnejo značaj božanstva nesmiselom in napakam*, postanejo goreči častilci bikov in opic in tudi oporekajo, se borijo in umirajo pri obrambi svojih mnenj. *Dum solos credit habendos esse Deos, quos ipse colit*. Ker zmožnosti premišlje-

vanja duše, ki se domala stalno, čeprav ne vselej niti previdno niti modro uporabljajo, ne bodo vedele, kako se gibati zaradi pomanjkanja temelja in opore pri večini ljudi, ki zaradi lenosti ali razvedrila ne prodrejo ali zaradi pomanjkanja časa ali resnične pomoči ali zaradi drugih razlogov ne morejo prodreti v načela vednosti in slediti resnici do njenega vrelca in izvira, je zanje naravno in domala neizogibno, da se oprimejo nekaterih sposojenih načel, za katera se misli, ker so znana in za katera se domneva, da so očitni dokazi drugih stvari, da zase ne potrebujejo nobenega drugega dokaza. Kdorkoli bo sprejel kakšnega od njih v svojega duha in jih tam ohranil z čaščenjem, s katerim običajno nagrajujemo načela, ne da bi se jih kdaj drznili preučiti, temveč se prilagodimo, da vanje verjamemo, ker je vanje treba verjeti, se utegne zaradi svoje izobrazbe in mode svoje države okleniti vsakršnega nesmisla kot prirojenega načela, z dolgim razglabljanjem o istih objektih pa je njegov pogled tako zamegljen, da ima pošasti, nastanjene v svojih lastni možganih, za podobe božanstva in delo njegovih rok.

§ 27

Na tak način lahko zlahka opazimo, koliko je takih, ki pridejo do načel, za katera verjamejo, da so prirojena, v raznolikosti nasprotnih načel, ki se jih držijo in zanje borijo vse vrste in stopnje ljudi. Tisti pa, ki bo zanikal, da je to metoda, s katero večina ljudi pride do jamstva, ki ga imajo o resnici in razvidnosti njihovih načel, bo nemara ugotovil, da je težko na katerikoli drugi način razložiti nasprotna načela, v katera trdno verjamejo, z zaupanjem potrjujejo in katera je veliko število ljudi pripravljenih kadarkoli zapečatiti s svojo krvjo. In res, če je privilegij prirojenih načel, da jih sprejmejo zaradi njihove lastne avtoritete, brez preučevanja, ne vem, v kaj ne bi mogli verjeti ali kako je mogoče dvomiti o kateremkoli *načelu*. Če jih je mogoče in *bi jih morali preučevati* in preizkušati, želim vedeti, kako je mogoče preizkušati prva in prirojena načela ali pa je vsaj razumno zahtevati znake in lastnosti, s katerimi je mogoče prava, prirojena načela razlikovati od drugih; da se tako med veliko raznolikostjo pretendentov lahko obvarujem pred napakami pri tako pomembni točki, kot je tale. Ko je to storjeno, se bom pripravljen okleniti takih dobrodošlih in koristnih propozicij, do takrat pa lahko zmerno dvomim, saj se bojim, da bo univerzalno soglasje, ki je edino ustvarjeno, le stežka pokazalo zadosten znak, da bi vodil mojo izbiro in mi zagotavljal kakršnakoli prirojena načela. Iz tistega, kar je bilo rečeno, mislim, da je onstran dvoma, da ni nobenih praktičnih načel, s katerimi soglašajo vsi ljudje in torej nobenih prirojenih načel.

Četrto poglavje

Drugi premisleki, ki zadevajo prirojena načela, tako spekulativna kot praktična

§ 1

Če bi jih tisti, ki nas hočejo prepričati, da obstajajo prirojena načela, ne vzeli skupaj na debelo, temveč bi ji obravnavali ločeno, po delih, iz katerih so te propozicije sestavljene, morda ne bi bili tako pripravljeni verjeti, da so prirojene. Kajti če *ideje*, ki tvorijo te resnice, ne bi bile prirojene, ne bi bilo mogoče, da bi morale biti propozicije, sestavljene iz njih, prirojene ali da bi se naše njihovo poznavanje rodilo z nami. Kajti če *ideje niso prirojene*, je bil čas, ko je bil duh brez tistih načel in potem ne bodo prirojene, temveč izpeljane iz nekega drugega vira. Kajti tam, kjer same *ideje* niso prirojene, ne more biti nobene vednosti, nobenega soglasja, nobenih mentalnih ali besednih propozicij o njih.

§ 2

Če bi pazljivo obravnavali *novorojence*, bi imeli malo razloga misliti, da s sabo prinesejo na svet mnogo *idej*. Nemara z izjemo nekaj bledih *idej* za lakoto in žejo ter toplino in nekaterih bolečin, ki so jih utegnili čutiti v maternici, *ni* v njih sploh najmanjšega pojava kakršnekoli določene *ideje*, posebej *ideje*, ki bi ustrezala terminom, ki tvorijo tiste univerzalne propozicije, ki so cenjena prirojena načela. Kasneje lahko postopno zaznamo, kako *ideje* pridejo v njihovega duha in da ne dobijo niti nič več niti nič drugega, s čimer jih oskrbi izkustvo in opazovanje stvari, ki jim pridejo na pot, kar utegne biti dovolj, da nas zadovolji, da to niso izvirni znaki, vtisnjeni v duha.

§ 3

Ni mogoče, da bi ista stvar bila in ne bila je gotovo (če je sploh kaj takega) prirojeno načelo. Toda ali lahko kdorkoli misli ali bo kdorkoli rekel, da sta *nemožnost* in *identiteta* dve prirojeni *ideji*? Ali sta taki, da ju ima vse človeštvo in ju prinese s sabo na svet? In ali sta tisti, ki sta prvi v otrocih in pred vsemi pridobljenimi idejami? Če sta prirojeni, morata nujno biti taki. Ali ima otrok *idejo nemožnosti* in *identitete*, preden ima idejo *belega* ali *črnega*, *sladkega* ali *grenkega*? In ali iz poznavanja tega načela sklepa, da pelin, če ga drgnemo ob bradavico, nima enakega okusa, ki ga običajno dobiva od njega? Dejansko poznavanje *impossibile est idem esse, et non esse* je tisto, ki stori, da otrok razlikuje med svojo materjo in tujcem ali stori, da je ljubeč do ene in beži pred drugim? Ali pa duh uravnava samega sebe in svoje soglasje z *idejami*, ki jih ni imel še nikoli? Ali razum izpeljuje sklepe iz načel, ki jih doslej še ni poznal ali razumel? Imeni *nemožnosti* in *identitete* stojita za dve *ideji*, tako daleč od tega, da bi bili prirojeni ali rojeni z nami, da mislim, da zahtevata veliko skrbi in pozornosti, da bi ju pravilno oblikovali v našem razumu. Sta tako daleč od tega, da bi prišli na svet z nami, tako daleč od

misli otroštva in prve mladosti, da bomo, tako sem prepričan, po raziskovanju ugotovili, da manjkata mnogim odraslim.

§ 4

Če naj bo *identiteta* (če ostanemo zgolj pri tem primeru) prirojeni vtis in nam zato tako jasna in očitna, da jo moramo poznati celo iz svoje zibelke, bom vesel, če bom dobil razlago od enega, ki je star sedem ali sedemdeset let, ali je neki človek, ki je bitje, sestavljeno iz duše in telesa, isti človek, ko je njegovo telo spremenjeno? Ali sta bila *Evforbij* in *Pitagora*, ki sta imela isto dušo, isti človek, čeprav sta živela več obdobji narazen? In celo, ali ne bi bil tudi petelin, ki ima isto dušo, ista stvar z obema? S čimer se nemara zdi, da naša *ideja istosti ni tako* trdna in jasna, da bi zaslužila, da bi zanjo mislili, da nam je *prirojena*. Kajti če tiste prirojene *ideje* niso jasne in razločne, tako da so univerzalno znane in da o njih naravno soglašamo, ne morejo biti predmet univerzalnih in nedvomnih resnic, temveč bodo neizogibna priložnost za nenehno negotovost. Torej predpostavimo, da *ideja identitete* kogarkoli, ne bo enaka ideji, ki so jo imeli *Pitagora* in tisoči drugih njegovih privržencev: katera bo potem resnična? Katera prirojena? Ali pa sta dve različni *ideji identitete*, obe prirojeni?

§ 5

Nikar ne komerkoli dopustiti misliti, da so vprašanja, ki sem jih tu zastavil o *identiteti* človeka, čiste, prazne spekulacije, kajti če bi bile, bi zadostovalo pokazati, da v razumu ljudi ni bilo *nobene prirojene ideje identitete*. Tisti, ki bo z malo pozornosti premišljeval o vstajenju in bo sodil, da bo božja pravičnost v poslednjem dnevu pripeljala pred sodbo taiste osebe, da bodo srečne ali nesrečne v onstranstvu, ki so delali dobro ali slabo v tem življenju, bo nemara ugotovil, da se v samem sebi ni lahko odločiti, kaj je tisto, kar naredi istega človeka ali iz česa sestoji *identiteta* in ne bo pripravljen misliti, da ima on in vsakdo, celo sami otroci, naravno jasno *idejo* o tem.

§ 6

Preiščimo načelo matematike, *namreč, Da je celota večja od dela*. To se šteje med prirojena načela. Prepričan sem, da je ravno tako upravičeno kot katerokoli drugo, da zanj tako mislimo, ki pa vendarle nihče ne more misliti, da je tako, ko meni, da so *ideje*, ki jih v sebi obsega, *celota* in *del*, popolnoma relativne; toda pozitivne *ideje*, kamor ustrezno in neposredno sodita, sta ekstenzija in število, od katerih sta zgolj *celota* in *del* relaciji. Tako da če sta *celota* in *del* prirojeni *ideji*, mora to biti tudi ekstenzija in število, saj ni mogoče imeti *idejo* relacije, ne da bi sploh imeli kake ideje o stvari, h kateri sodi in na kateri temelji. Torej to, ali ima duh ljudi naravno vtisnjene v sebe *ideji* ekstenzije in števila, prepuščam v premislek tistim, ki so zavetniki prirojenih načel.

§ 7

To *da je Boga treba častiti*, je nedvomno med največjimi resnicami, ki lahko vstopijo v duha človeka in zasluži prvo mesto med vsemi praktičnimi načeli. Vendar zanjo nikakor ni mogoče misliti, da je prirojena, razen če sta *ideji Boga* in *člaščenja* prirojeni. To, da *ideja*, za katero stoji termin *člaščenje*, ni v razumu otrok in znak, vtisnjen v duha v njegovem prvem nastanku, tako mislim, bo zlahka dopustil vsakdo, ki premišlja, kako malo je med odraslimi ljudmi tistih, ki imajo o njej jasen in razločen pojem. Domnevam pa, da ne more biti nobene bolj smešne stvari, kot reči, da imajo otroci to praktično načelo, *Da je Boga treba častiti*, prirojeno in vendarle da ne vedo, kaj je to člaščenje Boga, kar je njihova dolžnost. Toda dovolj o tem.

§ 8

Če si lahko zamislimo, da je lahko kaka *ideja prirojena*, si lahko mislimo, da je taka od vseh drugih idej zaradi mnogih razlogov *ideja Boga*, saj je težko dojeti, kako bi morala obstajati prirojena moralna načela brez prirojene *ideje božanstva*. Brez pojma zakonodajalca ni mogoče imeti pojem zakona in obveznosti, da se ga držimo. Poleg ateistov, ki so bili opaženi v antiki in zapisani v registre zgodovine, ali niso plovbe v poznejših dobah odkrile celotna ljudstva v zalivu (α) *Soldanija*, (β) v *Braziliji*, (γ) v *Borandayju* in na karibskih otokih *itn.*, med katerimi ni bilo mogoče najti nobenega pojma boga, nobene religije? *Nicolaus del Techo* v *Literis, ex Paraquaria de Caaiguarum conversione* izreče naslednje besede: (δ) *Reperi eam gentem nullum nomen habere, quod Deum, et Hominis animam significet, nulla sacra habet, nulla Idola*. To so primeri ljudstev, kjer je bila nekultivirana narava prepuščena sama sebi, brez pomoči književnosti in discipline in izboljšav umetnosti in znanosti. Vendar gre najti tudi druga ljudstva, ki so jim bile te stvari v veliki meri všeč, ki pa jim je vendarle zaradi pomanjkanja primerne uporabe svojih misli na ta način, manjkala *ideja* in vednost o bogu. Vsekakor ne dvomim, da bo za druge presenečenje, kot je bilo zame, ugotovitev, da sodijo mednje *Siamci*. Toda za to naj poizvedujejo pri zadnjem odposlancu francoskega kralja tamkaj (ε), ki ne daje nobene boljše razlage za same *Kitajce* (ζ). In če ne bomo verjeli *La Loubere*, misijonarji na Kitajskem, tudi sami jezuiti, veliki povečevalci *Kitajcev*, vsi do zadnjega soglašajo in nas bodo prepričali, da so sekta *literatov* ali *učenih*, ohranjevalcev stare religije *Kitajcev* in tam vladajoča partija, vsi *ateisti*. Glej *Navarette* v *Collection of Voyages*, 1. zv. in *Historia Cultus Sinenisum*. Če pa bi se morali pozorno meniti za življenja in razprave ljudi, ki niso tako daleč, bi morali imeti prevelik razlog za strah, da mnogi v civiliziranih deželah nimajo zelo močnih in jasnih vtisov božanstva na svoj duh in da pritožbe proti ateizmu, izrečene s prižnice, niso brez razloga. In čeprav ga zdaj preveč odkrito priznavajo zgolj nekateri izprijeni nesrečniki, bi vendarle morali o njem nemara slišati več, kot slišimo, od drugih, če se ne bi bali meča magistrata in cenzure so-

sedov, ki zaveže ljudem jezike, ki bi, če bi bila strah pred kaznijo in sramoto, odstranjena, tako odprto razglášali svoj *ateizem*, kot to počnejo njihova življenja.

§ 9

Če bi vse človeštvo vsepovsod imelo *pojmem Boga* (o čemer nam zgodovina doslej govori nasprotno), iz tega *ne* bi sledilo, da je bila *ideja* o njem *prirojena*. Kajti čeprav ne bi zanj našli nobenega naroda brez imena in brez neke peščice temnih pojmov, to vendarle ne bi dokazovalo, da so naravni vtisi na duha, nič bolj kot imena za ogenj ali sonce, vročino ali število ne dokazujejo, da so *ideje*, za katere stojijo, prirojene zato, ker so imena teh stvari in *ideje* o njih tako univerzalno sprejete in znane med človeštvom. Niti ni, nasprotno, izostanek takega imena ali odsotnost takega pojma v duhu ljudi kakršenkoli argument proti bivanju Boga, nič bolj kot ne bi bil dokaz za to, da ni na svetu nobenega magneta, ker velik del človeštva ne bi imel niti pojma o kaki taki stvari niti imena zanjo; kot ne bi bil noben argument za dokaz, da ni nobenih različnih in raznih vrst angelov ali inteligentnih bitij nad nami, dejstvo, da nimamo nobenih *idej* o takih različnih vrstah ali imen zanje. Ker skupen jezik njihovih lastnih dežel ljudem nudi besede, se zato stežka izognejo temu, da bi imeli nekakšno vrsto *idej* teh stvari, katerih imena imajo pogosto priložnost omeniti tistim, s katerimi se pogovarjajo. Če pa *ideja* nosi s seboj pojem odličnosti, sijajnosti ali nekakšne izjemnosti, če jo spremljata bojazen in skrb, če se strah absolutne in nevzdržne moči vtisne v duha, je verjetno, da bo sedla globlje in se razširila dlje, posebej če je taka *ideja*, ki je v soglasju s skupno/splošno lučjo razuma in če je naravno izpeljiva iz vsakega dela naše vednosti, kot je *ideja* Boga. Kajti vidni znaki izjemne modrosti in moči, se pojavljajo tako jasno v vseh delih stvarjenja, da racionalno bitje, ki bo zgolj o njih premišljevalo, ne more zgrešiti odkritja *božanstva*. In vpliv, ki ga odkritje takega bitja mora nujno imeti na duh vseh, ki so zgolj enkrat slišali o njem, je tako velik in nosi s seboj tako težo misli in komunikacije, da se mi zdi nenavadno, da bi se kjerkoli našel tako neomikan celoten narod ljudi, da bi jim manjkalo pojmem Boga, kot pa da bi morali biti brez vsakršnega pojma števil ali ognja.

§ 10

Ime Boga, ko je enkrat omenjeno v kateremkoli delu sveta, da bi izrazilo superiorno, močno, modro, nevidno bitje, primernost takega pojma za načela skupnega/splošnega razuma in interes ljudi, ki ga bodo vselej imeli, da ga pogosto omenjajo, morajo nujno razširiti daleč in široko in ga prenesti na vse generacije, čeprav *splošen sprejem tega imena in nekaterih nepopolnih in netrdnih pojmov, tako sporočenih nemislečemu delu človeštva, ne dokazuje, da je ta ideja prirojena*, temveč zgolj to, da so tisti, ki so prišli do tega odkritja, prav uporabili svoj razum, zrelo razmišljali o vzrokih stvari in jim sledili do njihovega izvira; ko so drugi manj razmišljujoči ljudje od teh enkrat prejeli tako pomemben pojem, ga ni mogoče spet zlahka izgubiti.

§ 11

To je vse, kar bi lahko izpeljali iz pojma *Boga*, če naj bi ga našli univerzalno v vseh plemenih človeštva in bi ga zreli ljudje splošno priznavali v vseh deželah. Kajti splošnost priznanja Boga, kot si domišljam, ne sega nič dlje od tega, kar bo, če zadostuje za dokaz, da je *ideja Boga prirojena*, ravno tako dokazalo, da je prirojena *ideja ognja*, prirojena zato, ker, tako mislim, je mogoče resnično reči, da ni nobene osebe na svetu, ki ima pojem Boga in ne bi imela tudi *ideje* ognja. Ne dvomim, toda če bi morali kolonijo mladih otrok namestiti na otok, kjer ne bi bilo ognja, gotovo noben ne bi imel kakršnegakoli pojma take stvari niti imena zanjo, kakorkoli splošno bi jo sprejeli in bi bila znana vsemu svetu poleg in morda bi bila tudi njihovo razumevanje tako daleč od vsakršnega imena ali pojma Boga, dokler ne bi eden od njih uporabil svojih misli za raziskovanje konstitucije in vzrokov stvari, ki bi ga zlahka vodila k pojmu *Boga*, ki ko bi enkrat o njem poučil druge, bi ga potem razum in naravna nagnjenost njihovih lastnih misli širila in nadaljevala med njimi.

§ 12

Trdovratno vztrajajo, da je *primerno za dobroto Boga, da v duh ljudi vtisne znake in pojme samega sebe*, in da jih ne pusti v temi in dvomu v tako pomembnem opravku ter da si s to pomočjo tudi zagotovi sebi poklon in slavljenje, ki mu ga dolguje tako inteligentno bitje kot človek, zato je storil tako.

Ta argument, če naj ima kakšno moč, bo dokazal veliko več kot tisti, ki ga v tem primeru uporabljajo, od njega pričakujejo. Saj če lahko sklepamo, da je *Bog* naredil za ljudi vse tisto, kar bodo ljudje sodili, da je najbolje zanje, ker je za njegovo dobroto primerno, da dela tako, bo to dokazalo ne zgolj, da je *Bog* vtisnil v duh ljudi *idejo* samega sebe, temveč da je tja jasno vtisnil z lepimi črkami vse, kar bi ljudje morali vedeti ali o njem verjeti, vse, kar bi morali delati v poslušnosti do njegove volje in da jim je dal voljo in ustrezne naklonjenosti. To je, kot bo nedvomno mislil vsakdo, boljše za ljudi, kot da bi morali v temi tipati za vednost, kot nam *sveti Pavel* govori, da so vsi narodi tipali za Bogom, *Apostolska dela*, 17, 27, kot da bi se njihova volja morala spopadati z njihovim razumom, njihova poželenja pa prečiti njihovo dolžnost. *Rimski katoliki* pravijo, da je najbolje za ljudi in tako primerno za dobroto Boga, da bi moral obstajati neizogljivi sodnik o kontroverzah na zemlji, zato je eden, jaz pa zaradi istega razloga pravim, da je za ljudi boljše, da bi moral biti vsak človek nezmotljiv. Prepuščam jim premislek, ali bodo z močjo tega argumenta mislili, da je vsak človek tak. Mislim, da je zelo dober argument reči, da je neskončno moder *Bog* storil tako in je zato najboljše. Vendar se mi zdi, da je *nekoliko preveliko zaupanje v svojo lastno modrost, če rečemo, da mislim, da je to najboljše in zato je Bog storil tako*, v zadevi pa, ki jo imamo pri roki, bi bilo zaman dokazovati iz takega predmeta razprave, da je *Bog* storil tako, ko nam zanesljivo izkustvo kaže, da tega ni storil. Toda dobrota Boga ni manjkala ljudem, ki niso imeli takih izvirnih vtisov vednosti ali *idej*, vtisnjenih

v duha, zato, ker je ljudi oskrbel s tistimi zmožnostmi, ki bodo rabile za zadostno odkritje vseh stvari, potrebnih za smoter takega bitja, in ne dvomim, da bom pokazal, da človek lahko s pravilno rabo svojih naravnih zmožnosti in brez kakršnegakoli prirojenega načela pridobi vednost o Bogu in drugih stvareh, ki ga zadevajo. Ko je Bog podelil človeku tiste zmožnosti vednosti, ki jih ima sam, ni bil dolžan s svojo dobroto vsaditi tiste prirojene pojme v njegovega duha bolj, kot da bi mu moral, potem ko mu je dal razum, roke in materiale, zgraditi mostove ali hiše, ki jih nekatera ljudstva v svetu, sicer v njegovih dobrih delih, bodisi popolnoma pogrešajo bodisi so z njimi slabo preskrbljeni, kot so druga popolnoma brez *idej Boga* in načel moralnosti ali pa so z njimi zgolj zelo slabo oskrbljeni. V obeh primerih je razlog ta, da niso nikoli na tak način marljivo uporabili svojih sposobnosti, zmožnosti in moči, temveč so se zadovoljili z mnenji, običaji in stvarmi svojih dežel, na kakršne so naleteli in niso pogledali nič dlje. Če bi se vi ali jaz rodili v zalivu *Soldanija*, verjetno naše misli in pojmi ne bi presegli tistih neomikanih misli in pojmov *Hotentotov*, ki tam bivajo. In če bi bil kralj *Virdžinije Apochancana* izobražen v *Angliji*, bi bil morda ravno tako učen teolog in dober matematik kot vsakdo v njej. Razlika med njim in bolj izobraženim *Angležem* bi bila zgolj v tem, da je bilo urjenje njegovih zmožnosti omejeno znotraj poti, načinov in pojmov njegove lastne dežele in ni bilo nikoli usmerjeno h kakšnim drugim ali nadaljnjim raziskavam. Če ni imel nobene *ideje* Boga, je bilo to zgolj zato, ker ni sledil tistim mislim, ki bi ga vodile k njej.

§ 13

Priznavam, da če bi obstajala kakršnakoli ideja, za katero bi bilo ugotovljeno, da je vtisnjena v duha človeka, bi imeli razlog pričakovati, da bi to bil pojem njegovega stvarnika kot znak, ki ga je BOG vtisnil v svoje lastno delo, da bi človeka spominjal na njegovo odvisnost in dolžnost in da bi se tu morali pojaviti prvi primeri človeške vednosti. Toda koliko časa mora preteči, da kak tak pojem odkrijemo pri otrocih? In ko ga pri njih odkrijemo, koliko bolj je podoben mnenju in pojmu učitelja, kot da bi predstavljal resničnega Boga? Tisti, ki bo pri otrocih opazil napredek, s katerim njihov duh pridobiva vednost, ki jo imajo, bo mislil, da so objekti, s katerimi najprej in najbolj domače občujejo, oni, ki naredijo prve vtise na njihov razum in ne bo našel niti najmanjših sledi kakih drugih vtisov. Zlahka je opaziti, kako se njihove misli razširjajo, zgolj da bi se seznanili z večjo raznolikostjo čutnih objektov, da bi ohranili njihove ideje v svojem spominu ter da bi si pridobili veščino, da bi jih uredili/primerjali, razširili in na različne načine sestavili. Kako s temi sredstvi ljudje pridejo do tega, da v svojem duhu izoblikujejo tisto idejo, ki jo imajo o božanstvu, bom pokazal v nadaljevanju.

§ 14

Ali lahko menimo, da so *ideje* ljudi, ki jih imajo o Bogu, pisava in znaki njega samega, ki jih je v njihov duh vtisnil s svojim lastnim prstom, ko vidimo, da imajo ljudje v isti deželi pod enim in istim imenom *precej različne, ne, pogosto celo nasprotno in nezdržljive ideje* in pojme o njem? Njihove soglasje glede imena ali zvoka, bo le stežka dokazalo, da je pojem Boga prirojen.

§ 15

Kakšen resničen ali še sprejemljiv pojem *božanstva* bi še lahko imeli tisti, ki jih priznavajo in častijo na stotine? Vsako božanstvo, ki presega eno, nezmotljivo kaže njihovo nevednost o njem, in je dokaz, da nimajo nobenega resničnega pojma o Bogu tam, kjer so izključene enotnost, neskončnost in večnost. Če k temu dodamo njihova surova pojmovanja telesnosti, izražena v njihovih podobah in predstavah njihovih božanstev, ljubezni, poroke, kopulacije, opolzosti, prepire in druge nizke lastnosti, ki jih pripisujejo svojim bogovom, bomo imeli zgolj malo razlogov za razmišljanje, da ima poganski svet, *to je* največji del človeštva, v svojem duhu take *ideje* Boga, katerih avtor je bil on sam Bog iz skrbi, da se ne bi motili o njem. In ta univerzalnost soglasja, tako močno dokazovana, če dokazuje kakršnekoli prirojene vtise, bo zgolj tole: da je Bog vtisnil v duha vseh ljudi, ki govorijo isti jezik, *ime* zase, vendar pa ne nobene *ideje*, kajti tisti ljudje, ki so soglašali v imenu, so imeli hkrati zelo različna razumevanja označene stvari. Če pravijo, da raznolika božanstva, ki jih je častil poganski svet, niso bila nič drugega kot figurativni načini izražanja različnih atributov tega nedojemljivega bitja ali različni deli njegove previdnosti, odgovarjam, da tega, kaj so utegnili biti v svojem izvirniku, tu ne bom raziskoval, vendar da so bili taka v mislih preprostega ljudstva, za to mislim, da tega nihče ne bo zadrževal. Tisti pa, ki bo iskal svet v *Voyage of the Bishop of Beryte*, 13. pogl. (da ne bi omenili drugih pričevanj), bo ugotovil, da si teologija *Siamcev* izrecno lasti množico Bogov ali pa, kot bolj uvidno pripominja *Abbé de Choisy* v svojem *Journal du Voyage de Siam* na straneh 107–177, da primerno sestoji iz tega, da ne priznava sploh nobenega Boga.

§ 15 [še enkrat] Če bo rečeno, da *modri ljudje* vseh narodov pridejo do tega, da imajo resnična pojmovanja enotnosti in neskončnosti *božanstva*, bom to dopustil. Vendar potem to,

Prvič, izključuje univerzalnost soglasja o vsakršni stvari, razen glede imena, saj je ta univerzalnost, ker je tistih modrih ljudi zelo malo, zelo ozka.

Drugič, zdi se mi jasno dokazati, da najbolj resnični in najboljši pojmi, ki jih imajo ljudje o Bogu, niso bili vtisnjeni, temveč so jih pridobili mišljenje in meditacija ter pravilna raba njihovih zmožnosti, ker so modri in preudarni ljudje sveta s pravilno in skrbno rabo svojih misli in razuma pridobili resnične pojme o tej kot tudi vseh drugih stvareh, medtem ko je len in nepremišljen del ljudi, ki jih je bilo veliko več, svoje pojme po naključju pobrali iz skupne tradicije in vulgarnih pojmo-

vanj, ne da bi si z njimi kaj veliko razbijali svoje glave. Če pa naj bi bil razlog za misel, da je *pojmem Boga prirojen* zato, ker ga imajo vsi modri ljudje, je treba tudi za vrlino meniti, da je prirojena, saj so jo modri ljudje tudi vselej imeli.

§ 16

To se je očitno primerilo vsemu *poganstvu* in niti med *Judi, kristjani in mohamedanci*, ki priznavajo zgolj enega Boga, ta nauk in skrb, ki so jo ti narodi imeli, da bi ljudi naučili, da bi imeli resnične pojme BOGA, nista doslej prevladala, da bi ljudje imeli o njem enake in resnične *ideje*. Za koliko ljudi, celo med nami, se bo z raziskavo ugotovilo, da si ga zamišljajo v obliki moža, ki sedi v nebesih, in da imajo o njem mnogo drugih nesmiselnih in neprimernih pojmovanj? Kristjani kot tudi Turki so imeli cele sekte, ki so priznavale in resno trdile, da je božanstvo telesno in ima človeško obliko. In čeprav med nami najdemo le malo tistih, ki izpovedujejo zase, da so *antropomorfisti* (čeprav so nekateri, s katerimi sem se srečal, ki to priznavajo), vendar verjamem, da bo tisti, ki se bo potrudil, lahko med nevednimi in nepoučenimi kristjani našel mnoge, ki so takega mnenja. Govorite zgolj z podeželani domala vseh starosti ali z mladimi ljudmi domala na vseh položajih in ugotovili boste, da čeprav je ime BOG pogosto na njihovem jeziku, so pojmi, na katere nanašajo to ime, vendarle tako čudni, nizkotni in zaničevanja vredni, da si nihče ne more predstavljati, da jih je poučeval razumen človek, še veliko manj, da so to bili znaki, napisani s prstom samega Boga. Niti ne vidim, kako bi dobroto Boga bolj krnilo to, da nam je dal duh, nepreskrbljen z temi *idejami* njega samega, kot da nas je poslal v svet z nepokritimi telesi in da se z nami ne rodi nobena veščina ali pripravljenost. Ker smo oskrbljeni z zmožnostmi, da jih pridobimo, je zaradi pomanjkanja marljivosti in premisleka v nas, ne pa radodarnosti v njem, da jih nimamo. Gotovo je, da je Bog, kot da sta nasprotna kota, ki jih tvori križanje dveh premih črt, enaka. Nikoli ni bilo nobenega razumnega bitja, ki se je iskreno lotilo raziskovanja resnice teh propozicij, ki bi mu lahko spodletelo privoliti vanju. Čeravno je vendar onstran dvoma, da so mnogi ljudje, ki niso uporabili svojih misli na tak način in so nevedni tako glede enega kot drugega. Če kdo misli, da se spodobi to (kar je njegov skrajni doseg) imenovati univerzalno soglasje, takemu to zlahka dopustim, toda tako univerzalno soglasje, kot je to, nič bolj ne dokazuje, da je *ideja Boga prirojena* kot *ideja* takih kotov.

§ 17

Ker je potem vednost o *BOGU* najbolj naravno odkritje človekovega razuma, pa *ideja o njem ni prirojena*, kot je, mislim, razvidno iz tega, kar je bilo rečeno, si zamišljam, da bo težka najti katerokoli drugo *idejo*, ki bi terjala, da je prirojena, kajti če bi Bog vtisnil kakršenkoli vtis, kakršenkoli znak v razum ljudi, je najbolj razumno pričakovati, da bi to morala biti neka jasna in uniformna *ideja* njega samega, kolikor bi bile naše slabotne zmožnosti sposobne sprejeti tako nepojmljiv in neskončen objekt. Ker pa je naš duh od začetka brez te *ideje*, ki si jo najbolj

prizadevamo imeti, je to *močna domneva proti vsem drugim prirojenim znakom*. Moram priznati, kolikor lahko opazim, da ne morem najti nobenega in bom vesel, če bom poučen o drugih.

§ 18

Priznam, da je še druga *ideja*, ki bi bila v splošno korist človeštva, če bi jo imelo, saj vsi govorijo, kot da bi jo imeli, to pa je *ideja substance*, ki je nimamo in ne moremo imeti s pomočjo *senzacije/občutka* ali *refleksije*. Če bi narava imela skrb, da bi nam ponudila kakršnokoli *idejo*, bi lahko upravičeno pričakovali, da bi morala biti taka, ki je ne moremo pridobiti z našimi lastnimi zmožnostmi. Vendar vidimo nasprotno, da ker ta ideja ne pride v naš duh na tiste načine, kakor so vanj vnesene druge *ideje*, nimamo sploh nobene take *jasne ideje* in zato z besedo *substanca* ne menimo nič, temveč zgolj negotovo domnevo o ne vem čem, (*to je*, o nečem, o čemer nimamo nobene posebne razločne pozitivne) *ideje*, ki jo imamo za *substrat* ali podporo za vse tiste *ideje*, ki jih poznamo.

§ 19

Karkoli že potem govorimo o prirojenih, bodisi *spekulativnih* bodisi *praktičnih, načelih*, lahko z ravno tako verjetnostjo rečemo, da ima mož sto funt šterlingov v svojem žepu in vendar zanika, da ima v njem bodisi penije, šilinge, krone ali kakršnekoli druge kovance, ki bi lahko tvorili to vsoto, kot mislimo, da so nekatere propozicije prirojene, ko o *idejah*, o katerih so, nikakor ne moremo domnevati, da so take. Splošno sprejemanje in soglasje, ki je dano, sploh *ne* dokazujeta, da so v njih izražene *ideje prirojene*, kajti v mnogih primerih, kakorkoli že so *ideje* prišle tja, bo privolitev v besede, ki izražajo soglasje ali nesoglasje s takimi *idejami*, nujno sledila. Vsakdo, ki ima resnično *idejo Boga* in *člaščenja*, bo soglasen s propozicijo, da je Boga treba častiti, ko je izražena v jeziku, ki ga razume, in vsak razumen človek, ki nanjo ni mislil danes, utegne biti pripravljen da s to propozicijo soglaša jutri, pa vendarle je upravičeno domnevati, da milijonom ljudi danes manjka ena ali obe od teh *idej*. Kajti če bomo dopustili, da divjaki in večina podeželanov ima *ideji Boga* in *člaščenja* (pogovor z njimi nas ne bo pomaknil bliže temu, da bi o tem verjeli), je vendarle, tako mislim, za malo otrok mogoče predpostavljati, da imajo te *ideje*, ki jih zato morajo začeti imeti v nekem trenutku in potem bodo tudi začeli soglašati s to propozicijo in potem o njej ne bi več dvomili. Toda tako soglasje na prvi mah ne dokazuje tega, da so *ideje* prirojene, nič bolj od tega, da ima nekdo, ki se je rodil slep (z katarakto, ki mu bo odstranjena jutri), prirojene *ideje* sonca ali svetlobe ali žafrana ali rumene zato, ker bo – ko se mu vid povrne – gotovo soglašal s propozicijo, da je sonce svetlo ali žafran rumen. In zato, če tako soglasje na prvi mah ne more dokazati, da so *ideje* prirojene, lahko še manj dokaže propozicije, nastale iz teh *idej*. Če ima kdorkoli kakršnokoli prirojeno *idejo*, bom vesel, da mi bo povedal, kakšna je in koliko jih je.

§ 20

K čemur naj dodam: če naj bi bile kakršnekoli prirojene *ideje*, kakršnekoli *ideje* v duhu, o katerih duh dejansko ne razmišlja, bi morale biti umeščene v spominu in bi jih moralo od tam potegniti na plano spominjanje, *to je*, bi morale biti znane, ko se jih spomnimo, kot prejšnje zaznave v duhu, razen če spominjanje lahko obstaja brez spominjanja. Kajti spominjanje pomeni zaznavanje vsakršne stvari s spominom ali z zavestjo, ki je bila znana ali zaznana že prej; brez tega je katera koli *ideja*, ki pride v duha, nova in se je ne spomnimo: ta zavest, da je bila v duhu že prej, je tista, ki razlikuje spominjanje od vseh drugih načinov mišljenja. Katerakoli *ideja*, ki je duh nikoli ni zaznal, ni nikoli bila v duhu. Katerakoli *ideja*, ki je v duhu, je bodisi aktualna zaznava bodisi, ker je aktualna zaznava, je tako v duhu, da spomin lahko stori, da je spet aktualna zaznava. Kadarkoli obstaja aktualna zaznava *ideje* brez spomina, je videti *ideja* popolnoma nova in neznana razumu: kadarkoli spomin potegne katerokoli *idejo* v aktualni pogled, je to z zavestjo, da je bila tam že prej in duhu ni bila popolni tujec. Če to ni tako, se sklicujem na opazovanja vsakogar in si potem želim primer *ideje*, ki se pretvarja, da je prirojena in bi jo vsakdo (pred vsakršnim njenim vtisom s sredstvi, ki jih bomo kmalu omenili) lahko ponovno oživil in se je spomnil kot *ideje*, ki jo je prej poznal; brez zavedanja njenega prejšnjega zaznavanja, ni nobenega spomina in katerakoli *ideja* pride v duha brez tega zavedanja, se je ne spomnimo ali ne pride iz spomina niti ni mogoče reči, da je v duhu pred tem pojavom. Tisto pa, kar ni bodisi aktualno v pogledu bodisi v spominu, sploh nikakor ni v duhu in je natanko tako, kot da nikoli ne bi bilo tam. Predpostavimo, da je otrok uporabljal svoje oči, dokler ni spoznal in razločeval barv, toda potem mu katarakta zapre oči in je štirideset ali petdeset let popolnoma v temi in v tem času popolnoma izgubi ves spomin o *idejah* barv, ki jih nekoč imel. To se je primerilo slepemu možu, s katerim sem enkrat govoril, ki je izgubil svoj vid zaradi koz, ko je bil otrok, in ni nič več imel pojma barv, kot kdo, ki se je rodil slep. Sprašujem se, ali lahko kdo reče, da je ta mož potem imel kakšno *idejo* barv v svojem duhu bolj kot kdo, ki se je rodil slep? In mislim, da ne bo nihče rekel, da je en ali drugi imel v svojem duhu sploh kakšno *idejo* barv. Njegova katarakta je odstranjena in potem ima *ideje* (ki se jih ne spominja) barv *de novo* zaradi svojega znova vzpostavljenega vida in ki so sporočene njegovemu duhu in to brez kateregakoli zavedanja prejšnje seznanjenosti. In te lahko zdaj ponovno oživi in jih prikliče v duha v temi. V tem primeru se za vse te *ideje* barv, ki jih je mogoče, ko so zunaj pogleda, ponovno oživiti z zavedanjem prejšnje seznanjenosti z njimi in so tako v spominu, reče da so v duhu. Iz tega sklepam, da katerakoli *ideja*, ki dejansko ni v pogledu, je v duhu in je tam zgolj tako, da je v spominu, če pa ni v spominu, ni v duhu, in če je v spominu, je spomin ne more prinesiti v aktualni pogled brez zaznave, ki izhaja iz spomina, to je, da je bila znana že prej in se je zdaj spomnimo. Če torej naj obstajajo kakšne prirojene *ideje*, morajo biti v spominu ali jih sicer ni nikjer v duhu, če pa so v spominu, jih je mogoče ponovno oživiti brez kakršnegakoli vtisa od zunaj in kadar-

koli so prinesene v duh, se jih spomnimo, *to je*, prinesejo s seboj zaznavo, da zanj niso popolnoma nove. To je stalna in značilna razlika med tistim, kar je in kar ni v spominu ali v duhu; tisto, kar ni v spominu se zdi, ko se tam pojavi, popolnoma novo in pred tem neznano, ono pa, kar je v spominu in v duhu, se zdi, kadarkoli ga sugerira spomin, da ni novo, temveč ga duh najde v samem sebi in ve, da je bilo tam že prej. S tem je mogoče preizkušati, ali v duhu obstajajo kakšne prirojene *ideje* pred vtisi iz *senzacij/občutkov* ali *refleksije*. Vesel bi bil srečanja s človekom, ki potem ko je prišel do rabe razuma ali ki se je kadarkoli spomnil kake od njih in ki mu, potem ko se je rodil, nikoli niso bile nove. Če bi kdorkoli rekel, da so *ideje* v duhu, ki niso v spominu, si želim, da si razloži in naredi tisto, kar je rekel, razumljivo.

§ 21

Poleg tega, kar sem že povedal, je še drug razlog, zakaj dvomim, da niti ta niti nobena druga načela niso prirojena. Jaz, ki sem popolnoma prepričan, da je neskončni BOG ustvaril vse stvari v popolni modrosti, se ne morem zadovoljiti s tem, zakaj bi morali predpostavljati, da je v duh ljudi vtisnil neka univerzalna načela, od katerih tista, *ki se pretvarjajo, da so prirojena in zadevajo spekulacijo, niso zelo koristna in ona, ki zadevajo prakso, niso samorazvidna in nobenih od njih ni mogoče razlikovati od nekaterih drugih resnic, za katere ni dopuščeno, da so prirojene*. Kajti s kakšnim ciljem naj bi bili znaki vrezani v duha z božjo roko, ki tam niso jasnejši od tistih, ki so uvedeni kasneje ali pa jih od njih ni mogoče razlikovati? Če kdo misli, da obstajajo take prirojene *ideje* in propozicije, ki jih je mogoče po njihovi jasnosti in koristnosti razlikovati od vsega, kar je v duhu naključno in pridobljeno, zanj ne bo težko povedati nam, katere so to, in potem bo vsakdo primeren sodnik, ali so take ali ne. Saj če bi obstajale take prirojene *ideje* in vtisi, očitno drugačne od vseh drugih zaznav in vednosti, bi vsakdo odkril, da so res v njem samem. O razvidnosti teh domnevnih prirojenih maksim, sem že govoril, o njihovi koristnosti bom imel priložnost odslej več govoriti.

§ 22

Če sklenem: nekatere *ideje* se voljno ponudijo razumu vseh ljudi in neke vrste resnic izhajajo iz kakršnihkoli *idej*, takoj ko jih duh poveže v propozicije; nekatere resnice zahtevajo sosledje *idej*, postavljenih v red, njihovo primerno primerjavo in pozorno narejene izpeljave, preden jih je mogoče odkriti in z njimi soglašati. Nekatere od tistih iz prve vrste so bile zamenjane za prirojene zaradi svojega splošnega in lahkega sprejemanja, toda resnica je, da se *ideje* in pojmi nič bolj ne rodijo z nami kot umetnosti in znanosti, čeprav se nekatere od njih res ponujajo našim zmožnostim bolj voljno kot druge in so zato splošneje sprejete. Toda tudi to se zgodi v skladu s tem, kako so uporabljeni organi naših teles in zmožnosti našega duha; *Bog je oskrbel ljudi z zmožnostmi in sredstvi, da bi odkrili, sprejeli in ohranili resnice v skladu s tem, kako so uporabljene*. Velika razlika, ki jo gre najti

v pojmi ljudi, izhaja iz različne rabe, v katero zaprežejo svoje zmožnosti: medtem ko nekateri (in ti so večina) jemljejo stvari na zaupanje in zmotno uporabljajo svojo moč soglasja z lenim zaslužnjevanjem svojega duha narekom in gospostvu drugih v naukih, pri katerih je njihova dolžnost, da jih skrbno preučijo, ne pa da jih slepo in z implicitno vero požrejo, drugi uporabljajo svoje misli zgolj za malo stvari, se z njimi dovolj seznanijo, pridobijo o njih veliko stopnjo vednosti in zanemarjajo vse druge ter nikoli ne dopustijo, da se njihove misli razvežejo v iskanju drugih preiskovanj. Torej to, da so trije koti trikotnika enaki dvema pravima kotoma, je resnica, tako gotova, kot je lahko kakšna stvar in, tako mislim jaz, bolj razvidna od mnogih tistih propozicij, ki veljajo za načela, in vendarle obstajajo milijoni, kakorkoli poznavalci drugih stvari, ki tega sploh ne vedo, ker nikoli niso usmerili svojih misli na to, da bi se ukvarjale s takimi koti. Tisti pa, ki gotovo pozna to propozicijo, utegne biti vendarle neveden o resnici drugih propozicij v sami matematiki, ki so tako jasne in razvidne kot ta, ker je v svojem iskanju tistih matematičnih resnic ustavil svoje misli in ni šel tako daleč. Enako se utegne zgoditi glede pojmov, ki jih imamo o bivanju božanstva, kajti čeravno ni nobene resnice, ki jo človek lahko bolj razvidno naredi samemu sebi, kot je eksistenca Boga, vendarle tisti, ki se bo zadovoljil s stvarmi, kakor jih najde v tem svetu in kot nudijo zadovoljstva in strasti, in ne raziskuje nekoliko dlje o njihovih vzrokih, ciljnih in čudovitih darov ter ne sledi tem mislim marljivo in pozorno, lahko dolgo živi brez vsakršnega pojma takega bitja. Če pa je katerikoli osebi ta pojem vbil v njeno glavo z besedami, nemara lahko vanj verjame; če pa ga nikoli ni *preučila*, njena vednost o njem ne bo nič popolnejša od vednosti tistega, ki potem ko mu je bilo povedano, da so trije koti trikotnika enaki dvema pravima kotoma, to sprejme z zaupanjem, ne da bi raziskoval dokaz in utegne dati svoje soglasje kot k verjetnemu mnenju, vendar nima nikakršne vednosti o njegovi resnici, ki bi ji ga bile njene zmožnosti, če bi bile skrbno uporabljene, sposobne razjasniti in narediti razvidnega. Toda to omenjam zgolj mimogrede, da bi pokazal, kako močno je naša *vednost odvisna od prave rabe tistih moči, ki nam jih je podelila narava*, in kako malo od takih prirojenih načel, za katera se zaman domneva, da so v vsem človeštvu za to, da bi ga vodila in za katera si vsi ljudje ne bi mogli kaj, da ne bi zanje vedeli, če bi bila tam, ali pa bi bila tam brez vsakršnega smotra. Ker pa jih vsi ljudje ne poznajo niti jih ne morejo razlikovati od drugih naključnih resnic, lahko upravičeno sklepamo, da takih načel ni.

§ 23

Kakšno grajo tak dvom o prirojenih načelih utegne zaslužiti od ljudi, ki ga bodo pripravljene imeti za razdejanje starih temeljev vednosti in gotovosti, ne znam povedati: jaz sam sem sicer prepričan, da je pot, ki sem ji sledil in je bila ustrezna resnici, pripravila te temelje tako, da so zanesljivejši. A o eni stvari sem prepričan in to je, da se nisem ukvarjal niti s tem, da bi se odrekel niti sledil kakršnikoli avtoriteti v naslednji razpravi. Resnica je bila moj edini cilj in kamorkoli že se je zdelo, da to vodi, so ji moje misli nepristransko sledile, ne da bi pazil, ali so na tej

poti ležale stopinje kakega drugega ali ne. Ni to, da sem želel dolžno spoštovanje mnenj drugih ljudi, toda navsezadnje *gre največje spoštovanje resnici* in upam, da ne bo mišljeno kot aroganca reči, da bi nemara naredili večji napredek pri odkrivanju racionalne in kontemplativne vednosti, če bi jo *iskali* v izviru, v *motrenju stvari samih* in raje uporabljali naše lastne misli kot pa misli drugih ljudi, da bi jo odkrili. Kajti mislim, da lahko racionalno upamo, da bomo tako videli z očmi drugih ljudi kot vedeli z razumom drugih ljudi. Kolikor mi sami motrimo in dojemamo resnico in razum, toliko imamo realno in resnično vednost. Lebdenje mnenj drugih ljudi v naših možganih nas ne naredi niti najmanj bolj vedoče, čeprav se zgodi, da so resnična. Kar je bilo pri njih znanost, je pri nas zgolj trmoglavost, medtem ko dajemo? naše soglasje zgolj častitljivim imenom in ne uporabljamo, tako kot oni, našega razuma, da bi *razumeli tiste resnice*, ki so jim dali sloves. *Aristotel* je bil gotovo učen človek, toda nihče nikoli ni mislil, da je tak zato, ker se je slepo oklenil in zaupljivo dal duška mnenjem drugih. In če ga prevzemanje načel drugih, ne da bi jih preučil, ni naredilo za filozofa, domnevam, da bo le težka naredilo za kaj takega kogarkoli drugega. V znanostih ima vsakdo toliko, kolikor dejansko ve in dojema: tisto, o čemer zgolj verjame in sprejema na zaupanje, ni nič drugega kot koščki, ki ne, kakorkoli dobro se že prilegajo v celoto, prispevajo kakega znatnega dodatka v zalogo tistega, ki jih zbira. Tako izposojeno bogastvo bo, kot pravični denar, čeprav je bilo zlato v rokah tistega, od katerega ga je prejel, zgolj prah in pepel, ko ga hoče kdo uporabiti.

§ 24

Ko so ljudje našli nekatere splošne propozicije, o katerih, takoj ko so bile razumljene, ni bilo mogoče dvomiti, je bila to, vem, *kratka in lahka pot do sklepa, da so prirojene*. Ko je bilo to enkrat sprejeto, je lene razrešilo vseh naporov raziskovanja in ustavilo raziskovanje dvomljivcev, kar zadeva vse, kar je bilo enkrat razglašeno za prirojeno. In ni bila mala prednost za tiste, ki so se povzpeli do mojstrov in učiteljev, da so naredili za načelo vseh *načel*, da v načela ne gre dvomiti. Ko so enkrat postavili to načelo, da obstajajo prirojena načela, je to njihove privržence potisnilo v nujnost, da so sprejeli nekatere nauke kot take, kar je pomenilo, da so jih odstranili iz rabe svojega lastnega razuma in sodbe in jih potisnili v verovanje in v to, da so jih jemali na zaupanje, brez nadaljnjega raziskovanja. V tem položaju slepe zaupljivosti jih je mogoče bolj zlahka voditi in narediti koristne za tisto vrsto ljudi, ki imajo zmožnost in zaposlitev, da jim dajejo načela in jih vodijo. Niti ni majhna moč, ki jo en človek da drugemu, da ima avtoriteto biti diktator načel in učitelj nedvomnih resnic in da pripravi človeka, da požre kot prirojeno načelo tisto, kar utegne priti prav cilju tistega, ki jih poučuje. Če bi, nasprotno, raziskovali poti, po katerih ljudje pridejo do vednosti mnogih univerzalnih resnic, bi ugotovili, da so v duhu ljudi posledica bivanja stvari samih, ko so primerno obravnavane, in da jih je odkrila uporaba tistih zmožnosti, ki so po naravi ustrezale, da jih sprejmejo in o njih sodijo, ko so primerno uporabljene.

§ 25

Pokazati, kako v tem razum nadaljuje, je načrt razprave, ki sledi, h kateri se bom napotil, ko bom najprej predpostavil, da je bilo doslej zame nujno za to, da bi odprl mojo pot k tistim temeljem, za katere mislim, da so edino resnični in na katerih gre vzpostaviti tiste pojme, ki jih lahko imamo o naši lastni vednosti, pojasniti razloge, ki sem jih imel za dvom o prirojenih načelih. Ker pa argumenti, vsaj nekateri od njih, ki so proti njim, dejansko izvirajo iz splošno sprejetih mnenj, sem bil prisiljen imeti nekatere stvari za dognane, čemur se vsakdo, čigar naloga je pokazati zmotnost ali neverjetnost kakršnegakoli načela, težko izogne. V protislovnih razpravah se dogaja enako kot v naskoku na mesta, kjer, če so tla dovolj trdna, na katera so postavljene baterije, ni nadaljnjih poizvedovanj, kdo jim je jih dal v posodo ali komu pripadajo, ker imajo zadostno višino za trenutni cilj. Toda v prihodnjem delu te razprave, načrtovane da zgradi uniformno in s seboj konsistentno stavbo, kolikor mi bo pomagalo moje lastno izkustvo in opazovanje, upam, da jo bom zgradil na takem temelju, da mi je ne bo treba podpreti z podporniki in jo okrepiti in da se ne bo opirala na sposojene ali naberačene temelje ali vsaj, če se moja zgradba izkaže za grad v oblakih, si bom prizadeval, da je iz enega kosa in drži skupaj. Pri čemer opozarjam bralca, da ne pričakuje neutajljivo nespodbitnih dokazov, razen če mi bo dovoljen privilegij, ki ni pogosto dopuščen drugim, da štejem moja načela za dognana, in potem ne dvomim, da jih lahko tudi dokažem. Vse, kar lahko rečem o načelih, s katerimi nadaljujem, je, da se lahko sklicujem zgolj na lastno izkustvo ljudi, ki je brez predsodkov, in opazovanje, ali so resnična ali ne; to pa je dovolj za človeka, ki ne izpoveduje nič več, kot da iskreno in svobodno izpostavlja svoje lastne domneve, ki zadeva predmet, ležeč v nekakšni temi, brez kateregakoli drugega načrta, kot nepristranskem raziskovanju resnice.

